

Nasilni ekstremizam i sport na Zapadnom Balkanu

Autor: **Marija Đorić**, RAN-ov spoljni ekspert

Radicalisation Awareness Network

Practitioners

Nasilni ekstremizam i sport na Zapadnom Balkanu

PRAVNO OBAVEŠTENJE

Ovaj dokument je pripremljen za Evropsku komisiju, međutim odražava isključivo stavove autora i Evropska komisija nije odgovorna za posledice koje bi proistekle iz ponovne upotrebe ove publikacije. Više informacija o Evropskoj uniji dostupno je na internetu (<http://www.europa.eu>).

Luksemburg: Izdavačka kancelarija Evropske unije, 2023.

© Evropska unija, 2023.

Politika ponovne upotrebe dokumenata Evropske komisije sprovodi se u skladu sa Odlukom Komisije 2011/833/EU od 12. decembra 2011. godine o ponovnoj upotrebi dokumenata Komisije (SL L 330, 14. 12. 2011, str. 39). Osim ako nije navedeno drugačije, ponovna upotreba ovog dokumenta je dozvoljena u skladu sa licencom Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). To znači da je ponovna upotreba dozvoljena pod uslovom da se navede izvor i naznače sve izmene.

Za upotrebu ili reprodukciju elemenata koji nisu u vlasništvu Evropske unije, može biti potrebno traženje dozvole direktno od odgovarajućih nosilaca prava.

Uvod

Zapadni Balkan (Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo* ⁽¹⁾, Crna Gora, Severna Makedonija i Srbija) je postkonfliktni region ⁽²⁾ koji se suočava sa različitim oblicima nasilnog ekstremizma. U ovom trenutku, Zapadni Balkan najviše problema ima sa islamističkim ekstremizmom (IE) i desničarskim ekstremizmom (RWE). Između 2012. i 2016. godine, više od 1000 osoba sa Zapadnog Balkana otišlo je na ratišta u Siriju i Irak (Metodieva, 2021, p. 2), od kojih se većina pridružila terorističkim organizacijama (Daeš i Front Al-Nusra). Trenutno je glavni bezbednosni izazov povratak iz ratnih zona stranih terorističkih boraca (FTF) i njihovih porodica, uključujući decu i maloletna lica. Paralelno sa ovim problemom poslednjih godina primetan je nagli porast desničarskog ekstremizma na Zapadnom Balkanu, što je odraz jednog šireg, globalnog trenda. Glavni generatori njegovog ponovnog buđenja su migrantska kriza i pandemija virusa COVID-19 (Đorić & Klačar, n.d.).

Glavni cilj ovog rada je da pruži praktične uvide o tome na koji način ekstremisti na Zapadnom Balkanu koriste sport kako bi povezali ekstremističke aktore, širili propagandu i regrutovali i radikalizovali pojedince. Analiza je rađena na osnovu istraživanja dokumentacije i detaljnih intervjua. Širom Zapadnog Balkana održano je 15 detaljnih intervjua sa članovima sektora bezbednosti, nevladinim organizacijama, akademskom zajednicom i sportskim akterima. Rad je strukturisan na sledeći način: nakon kratkog uvoda, dva glavna odeljka čine srž analize, nakon čega slede zaključci i preporuke. Od ova dva odeljka prvi se fokusira na sponu između desničarskog nasilnog ekstremizma (RWVE) i fudbalskih huligana, prilikom čega se uzimaju u obzir tehnike regrutovanja, kao i veze između huliganstva i nacionalizma, organizovanog kriminala i politike, dok se drugi odeljak bavi odnosom između islamističkog ekstremizma i sporta.

Nasilni ekstremisti pribegavaju različitim metodama i sredstvima kako bi radikalizovali i regrutovali mlade ljude (npr. kroz video igre, društvene mreže, muziku i humor), a jedna od njih je i sport.

Na Zapadnom Balkanu postoji spona između nasilnog ekstremizma i sporta i ona se može posmatrati na dva načina:

- 1. sport kao sredstvo za prevenciju nasilnog ekstremizma, ideja koja u regionu još uvek nije dovoljno prenesena u praksu; i**
- 2. sport kao sredstvo politizacije i regrutovanja mladih ljudi za priključivanje ekstremističkim grupama (ovaj trend je sve jači i može postati ozbiljan bezbednosni problem za region).**

⁽¹⁾ Ovu odrednicu treba razumeti u skladu sa Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244 i ona ne dovodi u pitanje status Kosova.

⁽²⁾ Ceo region bio je direktno ili indirektno uključen u ratove 1990-ih, tokom raspada Jugoslavije.

1. Desničarski nasilni ekstremizam i fudbalski huligani

Direktna veza između sporta i nasilnog ekstremizma na Zapadnom Balkanu do sada je bila najprisutnija u fudbalu. Od osamdesetih godina, kada je „jugoslovenski sport u to vreme odražavao slabost države Jugoslavije“ (Brentin, 2014, pasus 4), pa sve do danas, on je postao instrument u rukama različitih ekstremističkih grupa. Konkretnije, ovaj proces je obuhvatio stvaranje fudbalskih huliganskih grupa koje su pretežno motivisane desničarskom ekstremističkom ideologijom (uglavnom u formi nacionalizma i, u manjoj meri, nacizma). Na Zapadnom Balkanu ukupno su identifikovane 122 navijačke grupe, od čega su 78 ultrasi, a 21 je učestvovala u huliganskim incidentima (Đorđević & Scaturro, 2022). Huliganstvo na Zapadnom Balkanu je veoma opasno jer je kombinacija nekoliko važnih pojava: političke moći, organizovanog kriminala i ekstremizma (Đorić, 2012, str. 139).

Definicije

Iako se izrazi „ultrasi“ i „huligani“ međusobno ne isključuju, razlika između njih je često nejasna, pa se mogu navesti neke glavne razlike. Pojam ultrasi obično se odnosi na dobro organizovano udruženje fudbalskih navijača koji su generalno strogo povezani sa jednom teritorijom, političkom perspektivom i/ili etničkom grupom. Nasilje generalno nije samo po sebi cilj za ultrasi, iako ponekad učestvuju u nasilnim incidentima. Nasuprot njima, huligani predstavljaju jasnu sklonost ka redovnom i kolektivnom učestvovanju u nasilnim epizodama u okviru sportskih takmičenja. Iako su, generalno, svi huligani ultrasi, nisu svi ultrasi huligani.

1.1. Manifestacije desničarskog nasilnog ekstremizma kod fudbalskih huligana

Veza između fudbalskog huliganstva i desničarskog nasilnog ekstremizma najviše je izražena u Bosni i Hercegovini, Severnoj Makedoniji i Srbiji.

U **Srbiji** je fudbalsko huliganstvo kulminiralo tokom ratova devedesetih, kada su dobrovoljci za paravojne formacije regrutovani iz redova navijačkih grupa ⁽³⁾. Posebna karakteristika huligana u Srbiji je to da su bili i ostali instrument politike. Najbolji dokaz za to je 5. oktobar 2000. godine kada su isti huligani koji su podržavali režim Slobodana Miloševića učestvovali u njegovom rušenju. „Politizacija huliganstva“ nastavljena je do današnjeg dana. Na primer, 2010. godine se oko 6.000 huligana sukobilo sa policijom u pokušaju da prekinu Paradu ponosa u Beogradu, pri čemu su naneli povrede više od 100 ljudi ⁽⁴⁾ i naneli štetu gradu u vrednosti od procenjenih 1 milion evra ⁽⁵⁾. Pored spona između huliganstva i domena politike, huligani su se takođe u nekim slučajevima transformisali u grupe organizovanog kriminala. Iako je njihova ideologija i dalje ekstremno desničarska, to je samo fasada za regrutovanje mladih ljudi, dok je pravi cilj lukrativni interes (profit) ⁽⁶⁾. Dve najuticajnije grupe huligana potiču iz redova navijača fudbalskih klubova FK Crvena Zvezda i FK Partizan. Navijači Crvene Zvezde, poznati kao *Delije*, podeljeni su u nekoliko grupa, kao što su *Belgrade Boys* ⁽⁷⁾, *Rif Raff*, *Hijene*, *Brigade* i *Bez straha*. Trenutno su u procesu generacijske obnove; desetak vođa (starosti između 35 i 40 godina) kontrolišu navijače Crvene Zvezde ⁽⁸⁾. U 2009. godini podnet je zahtev da se zabrane nasilne i kriminalne aktivnosti 14 ekstremističkih grupa, navijača beogradskih klubova FK Partizan, FK Crvena Zvezda i FK Rad, ali je odbijen zbog nedostatka ustavnih preduslova koji su neophodni za vođenje takvog postupka pred Ustavnim sudom ⁽⁹⁾.

⁽³⁾ U kojoj meri je sport ispolitizovan (posebno fudbal) najbolje ilustruje činjenica da mnogi analitičari veruju da je raspad Jugoslavije najavljen na utakmici između Crvene Zvezde i Dinama 1991. godine. Tokom ovog događaja, *Delije* (navijači Crvene Zvezde iz Srbije) su se sukobile sa grupom *Bad Blue Boys* (navijači Dinama iz Hrvatske) na stadionu Maksimir u Zagrebu, i tada su nacionalistički slogani doveli do brutalnog nasilja.

⁽⁴⁾ Većina povređenih bili su policajci.

⁽⁵⁾ Gordana Andric and Bojana Barlovac, [Belgrade Riots Over, Officials Condemn Violence](#), Balkan Insight, 10 October 2010.

⁽⁶⁾ Detaljan intervju – član sektora bezbednosti (Srbija), br. 3.

⁽⁷⁾ Trenutno najdominantnija grupa.

⁽⁸⁾ Detaljan intervju – član nevladine organizacije (Srbija), br. 4.

⁽⁹⁾ Saša Đorđević and Ruggero Scaturro, [Dangerous Games: Football Hooliganism, Politics and Organized Crime in the Western Balkans](#), Global Initiative Against Transnational Organized Crime, June 2022, str. 24.

U **Severnoj Makedoniji**, nasilni ekstremizam na fudbalskim utakmicama povezan je sa određenim političkim i kriminalnim strukturama ⁽¹⁰⁾. U toj zemlji su navijačke grupe počele da se organizuju kasnih osamdesetih. Prva navijačka grupa formirana je 1987. godine pod nazivom *Komite* i to su bili navijači fudbalskog kluba Vardar (Musliu, 2022, str. 12). Do velike promene došlo je devedesetih sa raspadom Jugoslavije. U tom periodu jačao je lokalpatriotizam i bukvalno svaki grad je imao svoj fudbalski klub. Najveći sukobi između *Komita* i *Škembara* (navijača FK Vardar i FK Pelister) ne dešavaju se samo na fudbalskim, već i na košarkaškim i rukometnim utakmicama (Musliu, 2022, str. 13) ⁽¹¹⁾. Najuticajnije makedonske navijačke grupe su u glavnom gradu Skoplju, gde Makedonci čine nacionalnu većinu.

Bosna i Hercegovina je veoma specifična zbog svoje etničke ⁽¹²⁾ i kantonalne podele, što se odražava i u sportu (tj. fudbalu). U Bosni i Hercegovini, grupe ultrasa predstavljaju neku vrstu kontratega korumpiranim političkim strukturama, jer „Ultrasi sebe predstavljaju kao jedinu grupu otpora statusu kvo“ (Testa, 2020, str. 29).

U drugim delovima Zapadnog Balkana takođe postoji sprega između fudbalskih huligana i nasilnog ekstremizma, samo je ona manje izražena nego u Bosni i Hercegovini, Severnoj Makedoniji i Srbiji. U ovim zemljama primećuje se snažna veza između fudbalskih huligana i organizovanog kriminala i određenih političkih struktura, pri čemu se ideologijom prikrivaju unosne kriminalne aktivnosti.

1.2. Huligani u fudbalu: strategije regrutovanja i uticaj nacionalizma

Regrutacija za huliganske grupe se na Zapadnom Balkanu vrši uz pomoć kriminala, političkih veza i manipulacije omladinom.

Regrutacija u huliganske grupe je u **Severnoj Makedoniji** strogo povezana sa partijskim preferencijama. Uticaj politike na fudbalske klubove je očigledan, jer svaka opština ima svoje predstavnike u klubovima. Tako politika vrši uticaj na klubove. Grupe navijača u Severnoj Makedoniji često se vide kao partijske „vojske“ koje uživaju zaštitu nekih političara, što ukazuje na direktnu vezu između navijača i političkih partija (Musliu, 2022). Iako se eksplicitne veze između velikih političkih partija i najnasilnijih ultrasa obično prikrivaju, navijači sebe često smatraju vojnicima na prvoj liniji fronta za politiku kojom dominiraju nacionalistički ciljevi ⁽¹³⁾.

„Nama su vrata lokalnih vlasti, kompanija i političkih partija uvek otvorena“ ⁽¹⁴⁾.

Osim sukoba po nacionalnoj liniji, česti su i sukobi između pripadnika istih etničkih grupa koje podržavaju rivalske klubove u Severnoj Makedoniji. Dobar primer su *Šverceri* iz Skoplja i *Balisti* iz Tetova, uglavnom etnički Albanci, koji se često sukobljavaju. U istraživanju sprovedenom u Severnoj Makedoniji, kao glavni razlozi za ove sukobe navode se: mržnja prema suparničkom klubu (41,7%); verska i etnička netrpeljivost (19,8%); politički uticaj (7,5%); i unosni interesi (5,7%) (Musliu, 2022). U Severnoj Makedoniji, čak i nakon raspada Jugoslavije, i dalje postoje navijačke grupe koje podržavaju srpske FK Crvenu zvezdu i Partizan, što ukazuje na činjenicu da je region međusobno povezan.

⁽¹⁰⁾ Detaljan intervju – član nevladine organizacije (Severna Makedonija), br. 9.

⁽¹¹⁾ Komite navijaju za FK Vardar i najdominantnija su grupa prema snazi i brojnosti. Pored njih, u Skoplju su takođe aktivni *Šverceri* i oni navijaju za FK Škupi (klub poznat po tome što za njega uglavnom navijaju Albanci). *Škembari* iz Bitolja navijaju za FK Pelister, navijači FK Pobeđe iz Prilepa su *Majmuni*, *Ajduci* navijaju za FK Belasica iz Strumice, dok u Ohridu *Ribari* navijaju za FK Ohrid 2004. U Tetovu, gde Albanci čine većinu, postoje dva dominantna kluba: FK Škendija čiji su navijači *Balisti* i FK Tetek čiji su navijači *Vojvode*. Pored ovih, aktivne su i sledeće navijačke grupe: *Majmuni* iz Prilepa, *Vojvode* iz Tetova, *Pirati* sa Autokomande, City Park Boys iz centra, Family sa aerodroma, itd.

⁽¹²⁾ Bošnjaci, Srbi, Hrvati.

⁽¹³⁾ [Balkans' political football keeps hooligans close to heart of power | Football violence | The Guardian](#)

⁽¹⁴⁾ Izjava 22-godišnjeg lidera Balista, navijača FK Shkendija, kluba iz Tetova, [Balkans' political football keeps hooligans close to heart of power | Football violence | The Guardian](#)

„Na stadionu se borimo rečima... na ulici pesnicama. Svojom krvlju branimo svoj nacionalni identitet“⁽¹⁵⁾.

Nedosljednosti koje su karakteristične samo za Makedoniju — da navijačke grupe koje podržavaju određeni fudbalski klub, u drugim sportovima (npr. u košarci) navijaju za drugi klub, često suparnički⁽¹⁶⁾. Ovo ukazuje ne samo na problem identiteta, već i nedostatak lojalnosti — osobinu koja je svojstvena navijačkim grupama. Ova pojava može biti pokazatelj lukrativnih interesa.

U **Srbiji** sve huliganske grupe koriste ekstremno desničarsku retoriku i regrutuju tinejdžere kroz ideje patriotizma i nacionalizma. Regrutacija počinje u srednjoj školi (12-15 godina) na lokalnom nivou⁽¹⁷⁾. Stariji navijači „paze“ na dečake u školama i sprovode njihovu inicijaciju u svet huligana. U početku ih koriste za kurirske poslove⁽¹⁸⁾, a kasnije ih uvode u ozbiljna krivična dela. Mladi ljudi prolaze kroz „čin inicijacije“, što znači da moraju da počine prekršaj ili krivično delo⁽¹⁹⁾. Pored mladih tinejdžera, članovi se takođe regrutuju među razočaranim omladincima radničke klase bez izgleda za budućnost⁽²⁰⁾. Huliganske grupe su zatvorene, strogo organizovane i imaju jasnu hijerarhiju po vojnom modelu. Pored nacionalizma, akcije koje promovišu ove grupe često se potpiruju ekstremnom homofobijom, ksenofobijom, rasizmom i drugim oblicima netolerancije. Novije informacije pokazuju da su neki huligani otišli na ukrajinski front kao strani plaćenici⁽²¹⁾. Registrovane su i veze sa nekim bajkerskim klubovima u Srbiji⁽²²⁾.

Fudbalski huligani u **Bosni i Hercegovini** uglavnom su podeljeni po etničkim linijama, sa izuzetkom Sarajeva i Tuzle, koji imaju etnički mešovite grupe. Do sada su najčešći sukobi bili u Mostaru između grupe *Red Army* (FK Velež) i *Ultrasa* (FK Zrinjski). Veliki je animozitet prisutan i između navijačkih klubova iz Sarajeva, prvenstveno između navijača FK Sarajevo i Široki Brijeg⁽²³⁾. Evidentan je i gradski rivalitet između fudbalskih klubova Sarajevo i Željezničar. Oblici nasilnog ekstremizma mogu se naći i među najmlađim generacijama. Na dečijem fudbalskom turniru u Sarajevu (za decu do 15 godina) u januaru 2023. godine dogodila su se dva incidenta koja se mogu dovesti u vezu sa ekstremnim nacionalizmom. Prvo su dečaci iz hrvatskog tima skandirali „Ubij Srbina“, a potom su fizički napadnuti i izbodeni roditelji srpske dece koja su igrala na turniru (Danas, 2023).

Primer reciprociteta u ekstremizmu (po etničkoj liniji): kada se razvije transparent za Slobodana Praljka na utakmici u Hercegovini ili slogan podrške Ratku Mladiću, zauzvrat će u Sarajevu biti postavljen slogan podrške Sakibu Mahmuljinu (ove osobe su optuženici za ratne zločine)⁽²⁴⁾.

U Distriktu Brčko (Bosna i Hercegovina) postoje lokalne neformalne huliganske grupe organizovane po etničko-nacionalnom principu. Većina navijačkih grupa u distriktu nema formalnog vođu i uglavnom funkcionišu u manjim grupama prilikom organizovanja lokalnih sportskih događaja. Starosna struktura je između 15 i 40 godina⁽²⁵⁾. Kao najzanimljiviji u kontekstu nasilne akcije identifikovani su članovi navijačke

⁽¹⁵⁾ Izjava 17-godišnjeg navijača iz grupe *Šverceri*, [Balkans' political football keeps hooligans close to heart of power | Football violence | The Guardian](#)

⁽¹⁶⁾ Na primer, navijačka grupa *City Park Boys*, koja podržava košarkaški klub Rabotnički, istovremeno podržava FK Vardar – bivšeg velikog rivala ovog kluba – u fudbalu. Sa druge strane, navijači FK Vardar (poznati pod nazivom Komite) podržavaju košarkaške klubove Rabotnički i MZT, iako sportsko društvo Vardar ima istoimeni košarkaški klub čiji glavni rivali obuhvataju KK Rabotnički i KK MZT.

⁽¹⁷⁾ Detaljan intervju – član nevladine organizacije (Srbija), br. 4.

⁽¹⁸⁾ Dečacima (maloletnicima) se daju skuteri za transport droge, a zatim im se ovi motocikli poklanjaju kao nagrada. Izvor: Detaljan intervju – član nevladine organizacije (Srbija), br. 4.

⁽¹⁹⁾ To podrazumeva da imaju evidenciju napada na policajca ili krađe nečega iz radnje ili da su započeli tuču sa navijačima suparničkog kluba, itd.

⁽²⁰⁾ Jovo Bakic, [Right-Wing Extremism In Serbia](#), Friedrich-Ebert-Stiftung, February 2013.

⁽²¹⁾ Bore se na strani Ukrajine. Izvor: Detaljan intervju – član sektora bezbednosti (Srbija), br. 6.

⁽²²⁾ Detaljan intervju – član sektora bezbednosti (Srbija), br. 6.

⁽²³⁾ Antagonizam je rezultat ubistva navijača FK Sarajevo 2009. godine, tokom njihove utakmice u Širokom Brijegu.

⁽²⁴⁾ Detaljan intervju – član akademske zajednice (Bosna i Hercegovina), br. 5.

⁽²⁵⁾ Detaljan intervju – član sektora bezbednosti (Bosna i Hercegovina), br. 7.

frakcije *Trt-Mrt*, koji pripadaju navijačkoj grupi *Grobari-Shadows*, tradicionalno pristalice Partizana iz Beograda i članovi navijačke frakcije *Kopre Nedri*, ili KND, koji pripadaju navijačkoj grupi *Delije*, tradicionalno pristalice Crvene zvezde iz Beograda, kao i članovi navijačke grupe *Manijaci* iz Distrikta Brčko u Bosni i Hercegovini, tradicionalno pristalice FK Željezničar iz Sarajeva i takođe deo šire grupe BH Fanaticos sa tih prostora. Grupe *Trt-Mrt*, *Kopre Nedri* i *Manijaci* znatno su doprinele radikalizaciji navijačke scene na području Distrikta Brčko. Osim za nasilničko ponašanje i govor mržnje, ove grupe se terete i za krivično delo trgovine drogom ⁽²⁶⁾.

Zbog ideologije nacionalizma, fudbalski navijači u **Albaniji** povezuju se sa Albancima koji žive na Kosovu i u Severnoj Makedoniji. Tirana je centar navijačke scene u Albaniji. Postoje dve glavne grupe navijača. Prva je levičarska grupa *Ultras Guerrillas 08-09* koja podržava FK Partizan. Zanimljivo je da imaju podršku među Albancima u Severnoj Makedoniji i na Kosovu i Metohiji, kao i u dijaspori (Norveška i Švedska) ⁽²⁷⁾. Druga je grupa *Tirana Fanatics* koji podržavaju FK Tirana. Njihova ideologija je desničarska i podržava ih navijačka grupa *Šverceri* (čiji članovi podržavaju FK Škupi) iz Severne Makedonije. Veze između ovih grupa prvenstveno se zasnivaju na etničkim, porodičnim i jezičkim vezama. Glavni protivnici ovih grupa iz Tirane su *Vllaznit Ultras* (FK Vllaznia) iz Skadra i *Djemt e Detit*, koji podržavaju FK Teuta iz Drača.

Navijači albanske reprezentacije Tifozat Kuq e Zi imaju veliki uticaj na albanske navijače u Severnoj Makedoniji (*Balisti*, *Šverceri* i *Iliri*), kao i na navijače na Kosovu* (*Plisat*, *Torcida* i *Šiponjat*). O vezi navijačke grupe Tifozat Kuq e Zi iz Albanije i albanskih navijača na Kosovu najbolje govori činjenica da su članovi Tifozat Kuq e Zi poklonili ogromnu albansku zastavu porodici Adema Jašarija sa Kosova*.

Albanski navijači sa Kosova povezuju se sa nasiljem i političkim strukturama bliskim bivšoj Oslobođilačkoj vojsci Kosova ⁽²⁸⁾. Ne postoji veliko rivalstvo među navijačkim grupama kosovskih Albanaca i ono je uglavnom usmereno na druge etničke grupe, pre svega na Srbe sa Kosova. Veza FK Plisat iz Prištine sa navijačkom grupom *Black and Red* iz Albanije primetna je u kontekstu Velike Albanije. Druga dominantna navijačka grupa se zove *Šiponjat* i njeni članovi podržavaju FK Šiponja.

U Prištini su 2005. godine članovi albanskih navijačkih grupa *Plisat* i *Šiponjat* bili glavni protestanti na protestu organizovanom protiv formiranja Zajednice srpskih opština i linije razgraničenja sa Crnom Gorom (Mejдини et al., 2023).

Populacija etničkih Srba na Kosovu tradicionalno podržava klubove iz Srbije, posebno Crvenu zvezdu, a pokazuju animozitet prema albanskim klubovima ⁽²⁹⁾.

U **Crnoj Gori** se nasilni ekstremizam može povezati sa sportskim i političkim događajima. ⁽³⁰⁾. Fudbal (i ređe košarka) je od svih sportova najviše instrumentalizovan za političku propagandu. Etnička pripadnost osobe je glavna odrednica njihove pripadnosti određenom sportskom klubu. Crnogorci navijaju za svoje nacionalne klubove, dok srpsko stanovništvo uglavnom navija za klubove Crvenu zvezdu i Partizan iz Srbije. U Plavu i Rožajama, pretežno naseljenim etničkim Bošnjacima, grupe navijača *Gazije* i *Hajvani* podržavaju lokalne klubove. Zanimljivo je da ovi bošnjački klubovi podržavaju „svoju braću“ u Bosni i Hercegovini tako da navijaju za BH Fanaticos na fudbalskim utakmicama. Na severu Crne Gore (Pljevlja, Žabljak, Mojkovac, Šavnik, Plužine) najveći deo stanovništva navija za srpske klubove Crvenu zvezdu i Partizan. U Beranama i Bijelom Polju, pored srpskih klubova popularne su i navijačke grupe *Ultras Bijelo Polje*, čije su aktivnosti u opadanju poslednjih godina i *Street Boys Berane*. U Nikšiću *Vojvode* (Dukes) navijaju za FK Sutjeska. Tu su i navijači FK Partizan, *Grobari*, koji su dominantna grupa. Broj pristalica FK Crvena zvezda je u opadanju, pogotovo što im je pre nekoliko godina ukradena zastava. Grupa *Cetinje* podržava lokalne klubove kao što je FK Lovćen. U primorskim gradovima dominiraju srpski klubovi, a u Tivtu se mogu naći i oni koji navijaju za hrvatske klubove, kao što je FK Hajduk. U Ulcinju, naseljenom pretežno albanskom nacionalnom manjinom, postoji navijačka grupa *Dilberi*. U Podgorici definitivno

⁽²⁶⁾ Ibid.

⁽²⁷⁾ Detaljan intervju – član nevladine organizacije (Srbija), br. 4.

⁽²⁸⁾ Oslobođilačka vojska Kosova je prvobitno prepoznata kao teroristička organizacija u mnogim zemljama, uključujući i Sjedinjene Države, <https://irp.fas.org/world/para/docs/fr033199.htm>

⁽²⁹⁾ Detaljan intervju – član nevladine organizacije (Severna Makedonija), br. 10.

⁽³⁰⁾ Detaljan intervju – član nevladine organizacije (Crna Gora), br. 11.

dominiraju *Varvari*, čiji članovi navijaju za FK Budućnost. Često se sukobljavaju sa navijačima Crvene zvezde.

Iako je huliganstvo tradicionalno uglavnom povezano sa muškarcima, devojke i žene takođe mogu u nekim slučajevima imati ulogu u pozadini kao „aktivisti, ulični borci i lideri lokalnih ogranaka, koordinatori protesta i internet aktivisti“⁽³¹⁾.

1.3 Huliganstvo u fudbalu, organizovani kriminal i politika

Na Zapadnom Balkanu postoji spona između huliganstva u fudbalu, organizovanog kriminala i politike. Ova veza čini proces demokratizacije u regionu veoma teškim.

U **Srbiji** Partizanovi navijači imaju dugogodišnji unutrašnji sukob (uglavnom zbog podele kriminalnih sfera uticaja), o čemu svedoči antagonizam između grupa *Zabranjeni* i *Alkatraz*. Situacija u Srbiji je alarmantna, jer su neke navijačke grupe povezane sa ozbiljnim kriminalom. Dobar primer je grupa *Janjičari* koja podržava FK Partizan (koja je kasnije transformisana u grupu pod nazivom *Principi*). Njihov vođa Veljko Belivuk i njegovi saradnici nedavno su uhapšeni i, prema pisanju medija, povezani su sa određenim visokim političkim ličnostima i pripadnicima sektora bezbednosti (Đorđević & Scaturro, 2022, str. 17). Grupa *Principi* optužena je za saradnju sa crnogorskim kavačkim klanom, koji se „specijalizovao“ za trgovinu kokainom iz Latinske Amerike u Evropu. Veljko Belivuk uhapšen je 2021. godine sa svojih 20 saradnika. Grupa je optužena za više krivičnih dela: udruživanje radi činjenja krivičnog dela, neovlašćenu proizvodnju, krijumčarenje i trgovinu narkoticima i tri slučaja ubistva prvog stepena (Viši sud u Beogradu, „Određen pritvor“). Nakon hapšenja klana Belivuka, sukobile su se grupe *Vandal Boys* i *Grobari Vračar*. Partizanove huliganske grupe se bave pružanjem usluga obezbeđenja noćnih klubova⁽³²⁾, trgovinom narkoticima i reketiranjem⁽³³⁾. S druge strane, među kriminalnim radnjama navijača Crvene zvezde su pranje novca kroz građevinske radove, kontrola energenata, uticaj u sektoru informacionih tehnologija i trgovina drogom⁽³⁴⁾.

Danas su srpski fudbalski huligani ozbiljne kriminalne grupe povezane sa pojedincima iz visokih krugova politike i sektora bezbednosti, što im daje osećaj moći i nedodirljivosti⁽³⁵⁾.

Neke grupe huligana u Srbiji veoma su usko povezane sa kriminalnim grupama u Crnoj Gori.

Osim huligana Crvene zvezde i Partizana, u Srbiji deluju i druge grupe koje se mogu dovesti u vezu sa kriminalom i ekstremizmom, među kojima su *United Force* (FK Rad), *Firma* (FK Vojvodina) i *Torcida Sandžak* (FK Novi Pazar). Zbog velike popularnosti širom bivše Jugoslavije, ogranci Crvene zvezde i Partizana mogu se naći u Bosni i Hercegovini (Republika Srpska), Crnoj Gori i Severnoj Makedoniji. Osim u fudbalu, huliganstvo je delimično uočljivo i u košarci, a povremeno i u rukometu, uglavnom u porukama govora mržnje.

Sudije, tužioci i političari često su članovi upravnih odbora sportskih klubova u Srbiji — ovo je veliki problem jer često dovodi do sukoba interesa⁽³⁶⁾.

⁽³¹⁾ [PAVE_870769_D5.1_publication_layout.pdf \(pave-project.eu\)](#)

⁽³²⁾ Nepisano pravilo je da oni koji kontrolišu obezbeđenje noćnih klubova kontrolišu i trgovinu drogom.

⁽³³⁾ Detaljan intervju – član sektora bezbednosti (Srbija), br. 8.

⁽³⁴⁾ Detaljan intervju – član sektora bezbednosti (Srbija), br. 3.

⁽³⁵⁾ Detaljan intervju – član nevladine organizacije (Srbija), br. 4.

⁽³⁶⁾ Detaljan intervju – član nevladine organizacije (Srbija), br. 4.

Poseban problem u Srbiji koji se odnosi na prevenciju huliganstva leži u činjenici da su u upravnim odborima nekih sportskih klubova sudije i tužioci, što može da utiče na njihovu objektivnost u procesuiranju onih koji prave probleme ⁽³⁷⁾.

Trgovina drogom je veoma popularna vrsta organizovanog kriminala među huliganskim grupama. U **Bosni i Hercegovini** postoje regionalne mreže za distribuciju droge. Huligani iz Banjaluke i Istočnog Sarajeva, na primer, povezuju se sa grupama iz Srbije i Crne Gore. *Lešinari*, *Horde Zla* i *Skripari* iz Bosne i Hercegovine takođe su uključeni u trgovinu narkoticima i oružjem (Đorđević & Scaturro, 2022, str. 28).

U regionu Zapadnog Balkana politizacija huliganstva u fudbalu (i veza sa kriminalom) najizraženija je u Bosni i Hercegovini i Srbiji. U ovim zemljama huligani se koriste za obračune sa političkim protivnicima i za prenošenje političkih poruka ⁽³⁸⁾.

Osim političkog uticaja, huligani u **Severnoj Makedoniji** su povezani i sa svetom kriminala. *Šverceri* i *Komiti* se bave trgovinom drogom i oružjem, što im pomaže da finansiraju druge aktivnosti (Musliu, 2022, str. 28).

U **Albaniji**, veze između sporta i nasilnog ekstremizma mogu se naći u fudbalu. Huliganstvo u fudbalu u Albaniji u osnovi podrazumeva nasilje između suparničkih grupa, ali ima i političku konotaciju, o čemu svedoči utakmica između reprezentacija Srbije i Albanije 2014. godine održana u Beogradu. Na ovom događaju Olsi Rama, brat albanskog premijera Edija Rame, optužen je da je upravljao dronom sa zastavom Velike Albanije, što je stvorilo dodatne tenzije između dve zemlje (CNN, 2023).

Navijačke grupe u Albaniji povezane su sa navijačkim grupama na Kosovu i u Severnoj Makedoniji, posebno kada se radi o ideji Velike Albanije.

2. Islamistički ekstremizam i sport

U vreme prvih odlazaka stranih terorističkih boraca (FTF) u Siriju i Irak, razvijale su se diskusije o odnosu između islamističkog ekstremizma i sporta: neki su tvrdili da bi promena sportskih navika (posebno uzdržavanje od njega) mogla biti znak za radikalizaciju u skladu sa jakim vehabističkim pravilima, dok su drugi tvrdili da se neke discipline, kao što su borilačke veštine, mogu koristiti za pripremu boraca.

Neka istraživanja pokazuju da „pojava regrutovanja nije očigledna samo u fudbalu, već, na primer, i u mešovitim borilačkim veštinama” (RAN, 2019, str. 3). Dok se u zapadnoevropskim zemljama klubovi borilačkih veština uglavnom povezuju sa nasilnim desničarskim ekstremizmom, na Zapadnom Balkanu postoji snažna veza između klubova borilačkih veština i islamističkog ekstremizma.

Poseban bezbednosni problem za Bosnu i Hercegovinu su klubovi borilačkih veština ⁽³⁹⁾ i airsoft klubovi ⁽⁴⁰⁾, koje često vode radikalizovani pojedinci ⁽⁴¹⁾. Airsoft klubovi sve više su popularni u Federaciji

⁽³⁷⁾ Detaljan intervju – bivši fudbaler (Srbija), br. 12.

⁽³⁸⁾ Detaljan intervju – član nevladine organizacije (Srbija), br. 4.

⁽³⁹⁾ Trenutno postoji desetak takvih klubova koji se mogu povezati sa islamističkim ekstremizmom i oni se nalaze u Sarajevu, Tuzli, Bugojnu, Mostaru, Zenici, itd. To su uglavnom tekvondo, kimboks i hapkido klubovi.

⁽⁴⁰⁾ Airsoft je ekstremni sport. Ovi klubovi sprovode obuku za korišćenje oružja, minsko-eksplozivnih naprava i terensku vojno-policijsku taktičku obuku prema standardima specijalnih jedinica. U Federaciji BiH airsoft klubovi su registrovani kao sportska udruženja.

⁽⁴¹⁾ Neki treneri ili vlasnici klubova su članovi radikalnih vehabijskih grupa. Neki od njih su čak bili članovi odreda El Mudžahid tokom rata u Bosni i Hercegovini.

Bosne i Hercegovine i Distriktu Brčko. Ovde se može videti direktna veza između islamističkog ekstremizma i sporta ⁽⁴²⁾.

Klubovi borilačkih veština u Federaciji BiH organizuju dečije kampove gde se deca uče verskim doktrinama i vojnim veštinama. Askeri zimski kamp 2018, čiji su polaznici bili dečaci starosti između 9 i 17 godina, organizovan je u opštini Tešanj, što je izazvalo veliku medijsku pažnju širom Bosne i Hercegovine i ogorčenost u Republici Srpskoj (RTRS, 2023).

Pored klubova borilačkih veština, airsoft klubovi su posebno popularni u Bosni i Hercegovini u poslednjih 10 godina. Ekspanzija airsoft klubova počela je pre desetak godina, posebno u Federaciji Bosne i Hercegovine, gde trenutno postoji više od 40 takvih klubova ⁽⁴³⁾. U ovim klubovima sprovode se vojne obuke, koje pored svoje rekreativne funkcije imaju i versku, tako što se ideje islamističkog ekstremizma uvode u aktivnosti klubova. Može se primetiti da većina članova airsoft klubova pripada vehabijskoj zajednici. Zanimljivo je da se većina njihovih vežbi sprovodi u selima koja je napustilo srpsko stanovništvo, gde se za obuku koristi imovina uništena u ratu. Među članovima airsoft klubova su i članovi Oružanih snaga BiH ⁽⁴⁴⁾. Finansiraju se kroz donacije, članarine i sponzorstva. Primećeno je da neke lokalne zajednice često pružaju podršku airsoft klubovima, konkretno opštine Bužim i Cazin, ali i opštine sa teritorije Tuzlanskog kantona. Posebno su istaknuti klubovi *Crna munja* ⁽⁴⁵⁾ i *Lilium Bosniacum*. Većina airsoft klubova grupisana je u tri regiona: Una-Sana, Zenica-Tuzla i Sarajevo. Rad ovih klubova često nadziru članovi EUFOR-a ⁽⁴⁶⁾. Ove klubove karakterišu stroga disciplina i naglasak na vertikalnom lancu komande, čime se približavaju nivou organizacije koji vlada u modernim specijalnim jedinicama.

U **Crnoj Gori** je vidljiva veza koju su neki borilački klubovi iz Bosne i Hercegovine uspostavili sa lokalnim stanovnicima u delovima Crne Gore gde je većinsko muslimansko stanovništvo. Tako su pre par godina predstavnici borilačkog kluba iz Tuzle posetili vehabijsku zajednicu u Plavu i Gusinju. U delegaciji Bosne i Hercegovine bio je i Abdusamad Bušatlić, poznat po svojim verskim propovedima na društvenim mrežama koje su popularne širom sveta.

Zaključak

Zajednička karakteristika svih zemalja Zapadnog Balkana je da je fudbal sport koji se najčešće povezuje sa desničarskim ekstremizmom. Ovo je posebno slučaj u Bosni i Hercegovini, Severnoj Makedoniji i Srbiji, zemljama u kojima su huligani povezani sa kriminalom i određenim političkim strukturama, što je pojava koja se naziva „politizacijom huliganstva“.

Novi trend na Zapadnom Balkanu je korišćenje klubova za borilačke veštine i airsoft klubova za indoktrinaciju i regrutovanje novih ekstremista. Ova pojava karakteristična je za Bosnu i Hercegovinu (uglavnom za Federaciju BiH) i povezana je sa islamističkim ekstremizmom ⁽⁴⁷⁾. Posebna opasnost leži u radikalizaciji dece koja se indoktriniraju u kampovima pod maskom učenja sportskih veština.

Posebno osetljive žrtve radikalizacije su mladići (tinejdžeri) jer je huliganstvo pretežno „muška pojava“ na Zapadnom Balkanu (Đorić, 2012). Isto važi i za klubove za borilačke veštine.

Sport ima dva lica: prvo je afirmativno i može eliminisati nasilje i ekstremističke ideje među mladom populacijom kroz timski duh i fer plej; njegovo drugo, lošije lice, nažalost je vidljivije na Zapadnom Balkanu

⁽⁴²⁾ Detaljan intervju – član sektora bezbednosti (Bosna i Hercegovina), br. 2.

⁽⁴³⁾ Detaljan intervju – član sektora bezbednosti (Bosna i Hercegovina), br. 1.

⁽⁴⁴⁾ Detaljan intervju – član sektora bezbednosti (Bosna i Hercegovina), br. 2.

⁽⁴⁵⁾ Ovaj klub ima veliki broj pratilaca na društvenim mrežama (Facebook) i u objavama oni veličaju ratne zastave, simbole i postignuća bivše Armije BiH u regionu Bihaća. Komentari sadrže eksplicitan govor mržnje prema srpskoj zajednici.

⁽⁴⁶⁾ Detaljan intervju – član sektora bezbednosti (Bosna i Hercegovina), br. 2.

⁽⁴⁷⁾ Oni se uglavnom povezuju sa vehabijskim zajednicama. Zanimljivo je da je desničarski ekstremizam u Evropi i globalno primarno povezan sa borilačkim veštinama.

— zloupotreba sporta za radikalizaciju mladih ljudi. „Učenje kroz igru (kao što je sport) može motivisati mlade da prisustvuju ili učestvuju na času ili u aktivnostima za mlade“ (RAN, 2021, str. 5). Ovo je zaključak sa onlajn sastanka RAN-a 2021. godine, koji se može primeniti i na Zapadni Balkan.

Ne postoji odgovarajuća struktura za prevenciju i suzbijanje aktera nasilnog ekstremizma u oblasti sporta u smislu prevencije — ovo je trenutno nedostatak i na tome treba raditi. Sprečavanje ⁽⁴⁸⁾ ove pojave trebalo bi da bude prioritet, uz pomoć međunarodne zajednice, jer može imati dugoročne bezbednosne implikacije za ceo region.

Preporuke

- **Za državne institucije:** Dosledna primena zakona — iako postoje relativno dobri zakoni o sprečavanju nasilja na sportskim događajima, oni se ne primenjuju; usvojiti državne strategije o prevenciji nasilja u sportu, jer su istekle u nekoliko zemalja; saradnja sa akademskom zajednicom, civilnim društvom i međunarodnom zajednicom na merama prevencije (usmerene na mlade i tinejdžere); pojačano praćenje komunikacije među ekstremistima u kontekstu sporta na društvenim mrežama, budući da se većina komunikacije odvija na ovom nivou; razmena iskustava i informacija na regionalnom nivou.
- **Za kreatore politike u saradnji sa međunarodnom zajednicom:** Unija evropskih fudbalskih asocijacija (UEFA) je u prošlosti reagovala na oblike rasizma na stadionima zatvaranjem delova namenjenih domaćim navijačima, prekidanjem utakmica ili diskvalifikacijom fudbalskih timova iz Lige šampiona i Lige Evrope (npr. FK Partizan Beograd iz Srbije) ⁽⁴⁹⁾. Ove mere ostavljaju navijače bez posebnog prostora za sportske aktivnosti i mogu podstaći negodovanje i osećaj nepravde i diskriminacije. Trebalo bi uvesti protivmere prema konkretnom slučaju, kao što je stvaranje i promocija alternativnih prostora za okupljanje na lokalnom nivou, kako bi se izbeglo da zabrane i ograničenja povećavaju društvene tenzije.
- **Za sportske klubove:** Unaprediti dobro upravljanje tako što će se eliminisati politika iz sporta i zaustaviti zloupotreba položaja od strane sudija i tužilaca u upravnim odborima sportskih klubova; zajedničke aktivnosti (humanitarne akcije, prijateljske utakmice i sl.) suparničkih klubova u cilju promovisanja tolerancije; u saradnji sa sponzorima promovisati prijateljstvo i toleranciju; obučiti sportske radnike kako da pristupe deci i mladima (kroz radionice, priručnike, ciljana uputstva) kao primarnu meru prevencije; privatizovati klubove (uz obezbeđivanje adekvatnih kontrolnih mehanizama za rešavanje izazova koji dolaze sa privatizacijom).
- **Za civilno društvo i akademsku zajednicu:** Sprovesti istraživanje o vezama između sporta i huliganstva, jer na Zapadnom Balkanu postoje ozbiljni nedostaci u ovoj oblasti; organizovati radionice kroz igru i zabavu za mlade; formirati regionalnu mrežu istraživača koji će se baviti ovom temom kroz konferencije i projekte; učenje kroz igru (kao što je sport) može motivisati mlade ljude da prevaziđu etničke podele i nasilni ekstremizam.
- **Za međunarodnu zajednicu:** Organizovati regionalna istraživanja, posebno na temu klubova boričkih veština; usmeriti projekte ka prevenciji ekstremizma u sportu; sprovesti najbolju inostranu praksu u regionu Zapadnog Balkana (prilagođenu potrebama pojedinačnih država/teritorija); organizovati letnje škole i radionice za sve aktere u ovom procesu, u cilju stvaranja regionalne mreže za prevenciju.

⁽⁴⁸⁾ O prevenciji ekstremizma u školama na Zapadnom Balkanu, videti: Đorić, Marija. *Handbook for recognizing, preventing and combating radicalization and violent extremism among students* (Priručnik za prepoznavanje, prevenciju i suzbijanje radikalizacije i nasilnog ekstremizma kod učenika). Podgorica: Biro za operativnu koordinaciju – Nacionalni operativni tim, 2020.

⁽⁴⁹⁾ [Responding to Violent Extremism in the Western Balkans. \(nyu.edu\)](https://www.nyu.edu/library/terrorism-and-violence/docs/Responding%20to%20Violent%20Extremism%20in%20the%20Western%20Balkans.pdf)

O autorki:

Marija Đorić je redovni profesor političkih nauka u Beogradu, Srbija. Ona je konsultant/ekspert za nekoliko međunarodnih organizacija (između ostalog UN, OEBS, Savet Evrope, RESOLVE). Prof. Đorić je objavila pet knjiga i više od 90 radova na temu ekstremizma, radikalizacije, huliganstva, terorizma i političkog nasilja. Glavni i odgovorni urednik je srpskog akademskog časopisa Politika nacionalne bezbednosti. Trenutno radi na Institutu za političke studije u Beogradu i gostujući je profesor Karlovog univerziteta u Pragu.

Bibliografija

- AFRODITA MUSLIU, *ИДЕНТИФИКАЦИЈА НА ФАКТОРИ КОИ ВЛИЈААТ ВРЗ НАСИЛСТВОТО НА СПОРТСКИ ТЕРЕНИ [IDENTIFICATION OF FACTORS INFLUENCING VIOLENCE ON SPORT FIELDS]*, SKOPJE: ASSOCIATION OF CITIZENS "NEXUS – CIVIL CONCEPT", 2022.
- ANDRIC, GORDANA AND BOJANA BARLOVAC, BELGRADE RIOTS OVER, OFFICIALS CONDEMN VIOLENCE, BALKAN INSIGHT, 10 OCTOBER 2010. ACCESSED 22 JUNE 2023, [HTTPS://BALKANINSIGHT.COM/2010/10/10/SITUATION-IN-BELGRADE-CALMS-DOWN-AFTER-CLASHES/](https://balkaninsight.com/2010/10/10/situation-in-belgrade-calms-down-after-clashes/)
- BAKIC JOVO, RIGHT-WING EXTREMISM IN SERBIA, FRIEDRICH-EBERT-STIFTUNG, FEBRUARY 2013. ACCESSED 22 JUNE 2023, [HTTPS://LIBRARY.FES.DE/PDF-FILES/ID-MOE/09659.PDF](https://library.fes.de/pdf-files/id-moe/09659.pdf)
- CHUA SHENYI ET AL., RESPONDING TO VIOLENT EXTREMISM IN THE WESTERN BALKANS, CENTER FOR GLOBAL AFFAIRS SCHOOL OF PROFESSIONAL STUDIES, NEW YORK UNIVERSITY, 20 MAY 2020.
- CNN, BROTHER OF ALBANIAN PRIME MINISTER 'CONTROLLED' DRONE AT FOOTBALL MATCH, 15 OCTOBER 2014. ACCESSED 5 JANUARY 2023, [HTTPS://EDITION.CNN.COM/2014/10/15/SPORT/FOOTBALL/ALBANIA-PRIME-MINISTER-BROTHER/INDEX.HTML](https://edition.cnn.com/2014/10/15/sport/football/albania-prime-minister-brother/index.html)
- DANAS, MLADI FUDBALERI IZ SPLITA ISKLJUČENI SA TAKMIČENJA U SARAJEVU ZBOG SKANDIRANJA 'UBIJ, UBIJ SRBINA', 15 JANUARY 2023. ACCESSED 20 JANUARY 2023, [HTTPS://WWW.DANAS.RS/SVET/REGION/MLADI-FUDBALERI-IZ-SPLITA-ISKLJUCENI-SA-TAKMICENJA-U-SARAJEVU-ZBOG-SKANDIRANJA-UBIJ-UBIJ-SRBINA/](https://www.danas.rs/svet/region/mladi-fudbaleri-iz-splita-iskljuceni-sa-takmicenja-u-sarajevu-zbog-skandiranja-ubij-ubij-srbina/)
- DARIO BRENTIN, MORE THAN A GAME? AGAIN? ON THE SEEMINGLY PERPETUAL FOOTBALL-RELATED VIOLENCE IN THE BALKANS, BALKANIST, 15 OCTOBER 2014. ACCESSED 15 JANUARY 2023, [HTTPS://BALKANIST.NET/MORE-THAN-A-GAME-AGAIN-ON-THE-SEEMINGLY-PERPETUAL-FOOTBALL-RELATED-VIOLENCE-IN-THE-BALKANS/](https://balkanist.net/more-than-a-game-again-on-the-seemingly-perpetual-football-related-violence-in-the-balkans/)
- DORĐEVIĆ, SAŠA AND RUGGERO SCATURRO, DANGEROUS GAMES: FOOTBALL HOOLIGANISM, POLITICS AND ORGANISED CRIME IN THE WESTERN BALKANS, GENEVA: GLOBAL INITIATIVE AGAINST TRANSNATIONAL ORGANISED CRIME, 2022.
- ĐORIĆ, MARIJA AND KLAČAR BOJAN, POTENTIAL GENERATORS OF RIGHT-WING EXTREMISM IN THE ERA OF COVID-19 PANDEMIC (WHITE PAPER-PREVIEW), SARAJEVO: IRI, 2021.
- FATJONA MEJDINI ET AL., KOSOVO OPPOSITION URGES ALL ALBANIANS TO JOIN RALLY, BALKAN INSIGHT, 27 NOVEMBER 2015. ACCESSED 12 JANUARY 2023, [HTTPS://BALKANINSIGHT.COM/2015/11/27/ALBANIANS-JOIN-RANKS-FOR-THE-28-NOVEMBER-KOSOVO-RALLY-11-27-2015-1/](https://balkaninsight.com/2015/11/27/albanians-join-ranks-for-the-28-november-kosovo-rally-11-27-2015-1/)
- ILAZI RAMADAN ET AL., ONLINE AND OFFLINE (DE)RADICALISATION IN THE BALKANS, WORKING PAPER 5, PAVE PROJECT PUBLICATIONS, 2022.
- MANASIEV ALEKSANDAR, BALKANS' POLITICAL FOOTBALL KEEPS HOOLIGANS CLOSE TO HEART OF POWER, THE GUARDIAN, 29 NOVEMBER 2012. ACCESSED 22 JUNE 2023, [HTTPS://WWW.THEGUARDIAN.COM/FOOTBALL/2012/NOV/29/BALKANS-POLITICAL-FOOTBALL-HOOLIGANS-POWER](https://www.theguardian.com/football/2012/nov/29/balkans-political-football-hooligans-power)
- MARIJA ĐORIĆ, THE EVOLUTION OF HOOLIGANISM IN SERBIA, SCIENCE AND SOCIETY, No 2, 2014.
- MARIJA ĐORIĆ, HULIGANIZAM: NASILJE I SPORT, BEOGRAD: NAUKA I DRUŠTVO, 2012.
- MARIJA ĐORIĆ, HANDBOOK FOR RECOGNIZING, PREVENTING AND COMBATING RADICALIZATION AND VIOLENT EXTREMISM AMONG STUDENTS (PRIRUČNIK ZA PREPOZNAVANJE, PREVENCIJU I SUZBIJANJE RADIKALIZACIJE I NASILNOG EKSTREMIZMA KOD UČENIKA), PODGORICA: BIRO ZA OPERATIVNU KOORDINACIJU – NACIONALNI OPERATIVNI TIM, 2020.
- METODIEVA ASYA, DOVEDIMO IH NAZAD: UPRAVLJANJE RIZIKOM, SARAJEVO: ATLANTSKA INICIJATIVA, MAY 2021. [HTTPS://ATLANTSKAINICIJATIVA.ORG/WP-CONTENT/UPLOADS/2021/05/POLICY-PAPER-BR.-1-BOS.PDF](https://atlantskainicijativa.org/wp-content/uploads/2021/05/policy-paper-br.-1-bos.pdf)
- RAN, THE ROLE OF SPORTS AND LEISURE ACTIVITIES IN PREVENTING AND COUNTERING VIOLENT EXTREMISM, 2019. ACCESSED 15 MARCH 2023, [HTTPS://HOME-AFFAIRS.EC.EUROPA.EU/SYSTEM/FILES/2019-05/RAN_YFC_SPORTS_AND_LEISURE_06-07_03_2019_EN.PDF](https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2019-05/ran_yfc_sports_and_leisure_06-07_03_2019_en.pdf)
- RAN, INCLUSION THROUGH SPORTS, 2021. ACCESSED 15 MARCH 2023, [HTTPS://HOME-AFFAIRS.EC.EUROPA.EU/SYSTEM/FILES/2022-01/RAN_Y-E_INCLUSION_THROUGH_SPORTS_01122021_EN.PDF](https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2022-01/ran_y-e_inclusion_through_sports_01122021_en.pdf)

RTRS, "ASKER AKADEMIJA" U BIH, DECA U SIMULACIJI VOJNE OBUKE, 8 FEBRUARY 2018. ACCESSED 5 JANUARY 2023, [HTTPS://WWW.RTS.RS/PAGE/STORIES/SR/STORY/11/REGION/3032595/ASKER-AKADEMIJA-U-BIH-DECA-U-SIMULACIJI-VOJNE-OBUKE.HTML](https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/3032595/asker-akademija-u-bih-deca-u-simulaciji-vojne-obuke.html)

ALBERTO TESTA, MAKING SENSE OF EXTREMISM IN THE BOSNIAN FOOTBALL TERRACES: AN INITIAL ANALYSIS, SECURITY SCIENCE JOURNAL, No. 1 (2020). [HTTPS://DOI.ORG/10.37458/SSJ.1.1.2](https://doi.org/10.37458/ssj.1.1.2)

VIŠI SUD U BEOGRADU, ODREĐEN PRITVOR OSUMNJIČENIMA V. BELIVUK I DRUGI, 6 FEBRUARY 2021. ACCESSED 12 JANUARY 2023, [HTTPS://WWW.BG.VI.SUD.RS/VEST/2991/ODREDJEN-PRITVOR-OSUMNJCENIMA-V-BELIVUK-I-DRUGI.PHP](https://www.bg.vi.sud.rs/vest/2991/odredjen-pritvor-osumnjicenima-v-belivuk-i-drugi.php)

INFORMACIJE O EU

Onlajn

Informacije o Evropskoj uniji na svim zvaničnim jezicima EU dostupne su na internet stranici Europa: https://europa.eu/european-union/index_en

Publikacije EU

Publikacije EU možete preuzeti ili poručiti, besplatno ili uz plaćanje, na: <https://op.europa.eu/en/publications>. Više primeraka besplatnih publikacija možete dobiti preko Europe Direct ili svog lokalnog informativnog centra (videti https://europa.eu/european-union/contact_en).

Pravo EU i srodni dokumenti

Za pristup pravnim informacijama EU, uključujući zakonodavstvo EU od 1952. godine na svim zvaničnim jezicima, posetite EUR-Lex na: <http://eur-lex.europa.eu>

Otvoreni podaci EU

EU Open Data Portal (<http://data.europa.eu/euodp/en>) pruža pristup paketima podataka iz EU. Podaci se mogu besplatno preuzimati i ponovo koristiti i u komercijalne i u nekomercijalne svrhe.

Radicalisation Awareness Network

RANI

Practitioners

